

Sándor Soproni, *Der spätrömische Limes zwischen Esztergom und Szentendre. Das Verteidigungssystem der Provinz Valeria im 4. Jahrhundert*, Akadémiai kiadó, Budapest, 1978, 231 p. 95 planșe ilustrate.

Lucrarea pe care o supunem în această formă atenției cercurilor de specialitate reprezintă rezultatul unei îndelungate munci de cercetare (aproximativ 20 de ani de săpături și căutări), muncă pe care cercetătorul maghiar Sándor Soproni a dus-o cu tenacitate și răbdare mai ales pentru cercetarea unui anumit sector al frontierei romane târzii, dar în același timp și pentru lămurirea sistemului defensiv de tip nou inaugurat de epoca romană târzie în Pannonia. Este vorba de prezentarea monografică a sectorului de nord al frontierei provinciei Valeria, lung de aproximativ 45 km, care a fost cercetat am putea zice pas cu pas de S. S. El a realizat astfel pentru prima dată în istoria studiului frontierelor romane târzii o analiză detaliată a unui sector. Modul cercetării și rezultatele ei, la care se adaugă o serie de alte contribuții privind istoria epocii romane târzii în Pannonia, fac din S. S. unul din cei mai buni specialiști ai acestui domeniu.

Lucrarea este compartimentată în mai multe secțiuni (capitole). Capitolul I: *Der römische Limes zwischen Esztergom und Szentendre*, constituie partea principală a cărții, ocupînd mai mult de jumătate din economia ei (p. 15—112). Ea urmărește și analizează toate cele aproape 50 de fortificații mici și mari în înșiruirea lor de la vest spre est. Autorul a împărțit sectorul în cinci subsectoare și a numerotat fortificațiile, alcătuind o bază sistematică de cunoaștere și cercetare. Sînt prezentate pentru fiecare fortificație: istoricul cercetărilor, stadiul cunoașterii, situația înainte de secolul IV e.n.; pentru acest ultim secol sînt date toate detaliile cu caracter tehnic, trupe, descoperiri arheologice, datări etc. Luat în ansamblu, prezentarea și analiza acestui sector oglindesc aproape toate modificările de natură strategică și tactică suferite în organizarea militară la frontiere în epoca romană târzie.

Restul cărții se prezintă în felul următor: *Einleitung* (p. 9—14); Capitolul 2: *Die aussere Verteidigungssystem* (p. 113—137) ce analizează valurile din Cîmpia Tisei și problema localizărilor mai exacte pentru *Contra Acincum* și *Contra Bononia* (p. 128—131); Capitolul 3: *Das innere Verteidigungssystem Pannoniens* (p. 138—155) are subcapitolele: *Die Festung von Alsóhetény (Iovia)*; *Die zwei innere Verteidigungssys-*

teme Transdanubiens; Die Festungen der Save; Die inneren Verteidigungssysteme des IV. Jhs. und ihre Bedeutung für Pannonien. Toate aceste subpărți încearcă să prezinte organizarea apărării din spatele frontierei pentru toată Pannonia, organizare care ține deja de noul sistem defensiv „inventat” de Gallienus și aplicat de Constantinus I. Capitolul 4: Die Liste der Provinz Valeria in der Notitia Dignitatum (p. 156—184) cu subcapitolele Die Gültigkeit der Angaben; Die Namen der Limeslager; Die Namen der Binnensfestungen, dă relații în legătură cu trupele și mai ales încearcă să racordeze datele din Notitia Dignitatum și realitatea arheologică pe teren. Capitolul 5: Zwei Gruppen von Ziegelstempel des 4. Jhs. mit Offizernamen (p. 185—191) are două subcapitole: OFARN Gruppe și Die Ziegelstempel der Tribunen. În ambele se reanalizează și se redatează materialul tegular stampilat care a apărut în fortificațiile tirzii. S. S. stabilește că ambele grupe datează din timpul lui Constantius II. Capitolul 6: Das Verteidigungssystem der Provinz Valeria im 4. Jh. (Zusammenfassung) (p. 192—211) rezumă concluziile capitolelor precedente. Autorul prezintă aici evolutiv și cronologic istoria organizării apărării romane în Pannonia de prin secolele II și III e.n. cu scopul de a scoate mai bine în evidență modificările și concepția din secolul IV e.n.

Lucrarea este însoțită de o serie de anexe: Abkürzungen (p. 211—222), (Sonstige Abkürzungen, Zeitschriften, Literatur); Allgemeine Register (p. 222—229), un indice de localități, nume de persoane, popoare; Verzeichnis der antiken Auktoren (p. 231—232), o listă a izvoarelor antice citate în text; Verzeichnis der Truppen (p. 230—231), o listă a unităților militare. La sfârșitul lucrării se află 95 de planșe (hărți, planuri, profile și materiale arheologice) de foarte bună calitate.

Așa cum spuneam mai sus, capitolul 1 este partea cea mai însemnată, originală a lucrării. Autorul reușește să precizeze evoluția apărării în secolul IV e.n. și mai ales locul reformelor lui Constantinus în această evoluție. Refacerea fortificațiilor pe graniță și crearea sistemului interior s-a deschis sub Constantinus, a continuat sub Constantius II, atingându-și apogeul sub Valentinianus. S. S. a încercat să „lege” fortificațiile cu organizarea armatei. Datele mai puține de care dispune, creditul prea mare acordat Notitiei Dignitatum l-au împiedecat să armonizeze aceste două capitole ale apărării. Cu toate aceste piedeci, S. S. a dat o serie de soluții și chiar metodă de lucru, ce se poate aplica la cercetarea oricărui sector al frontierei romane. Dar și celelalte capitole prezintă rezultatele unor cercetări proprii: cercetările pe valuri și datarea lor, prezentarea apărării în interior. Numai câteva subcapitole sînt reluări fie privind redatarea unor materiale arheologice, fie reșezări topografice. Toate păstrează însă amprenta unor încercări de analiză mai adîncă, mai temeinică a istoriei militare. Trebuie să menționăm că aproape toate părțile lucrării au fost în prealabil în întregime sau numai parțial publicate sub forma unor articole, care au constituit un fel de preludiviu al cărții de acum.

O asemenea lucrare, deocamdată — am zice — unică prin modul nou de analiză și detaliere a cercetării, comportă desigur o serie de semne de întrebare și observații legate pe de o parte de desfășurarea proprie a subiectului, iar pe de altă parte de analogiile sau referirile autorului la zone care nu mai constituie un teren „sigur“ pentru el.

Întrebările noastre se referă la probleme generale de istorie: a) se mai poate oare vorbi despre un limes în sensul propriu-zis în secolul IV e.n.? b) în condițiile noii strategii, cînd, de fapt, grosul forțelor militare s-a mutat în interior, se mai poate vorbi de o linie avansată de apărare? c) de ce a numerotat S. S. fortificațiile de pe malul stîng al Dunării la sfîrșit și nu le-a încadrat în numerotare normal, așa cum sînt ele așezate față de cele de pe malul drept?

Cîteva observații sînt legate de probleme de datare: mi se pare greu de acceptat datarea construirii castrului de la Pilismarót în epoca tetrarhiei. Epoca aceasta prezintă caracteristici bine determinate pentru construcțiile militare, pe care la Pilismarót nu le găsim. Situația este determinată de faptul că tetrarhii au construit mai ales în zonele unde granițele erau noi sau căzuseră înainte în desuetudine. Pannonia nu era în această situație și în general nu se pot recunoaște construcții de epocă decît pentru sudul acestei provincii. De asemenea mi se pare greu de acceptat datarea unităților de equites numai în epoca lui Valentinianus. Logica lui S. S. nu are nici un cusur, dar analogiile cu zona Porților de Fier nu sînt cele mai fericite. Deocamdată aici toate descoperirile legate de equites datează din epoca tetrarhiei.

Dar dacă aceste probleme sînt discutabile și încă nu se poate răspunde clar la ele, sînt o serie de alte probleme față de care nu numai că avem rezerve, dar sîntem cu totul de altă părere. Această părere o vom discuta pe larg în altă parte, aici urmînd a prezenta numai sumarul ei. În primul rînd este vorba de relația pe care autorul S. S. o susține de mai mult timp între fortificarea pe sectorul Esztergom — Szentendre — valurile din Cîmpia Tisei — sectorul Porțile de Fier — valurile din Cîmpia română. S. S. afirmă că tot acest „lanț“ este o realizare unitară datînd cam din aceeași perioadă. Situația din sectorul Porților de Fier este cu totul alta din punct de vedere al perioadei de construcție. Cercetarea bibliografiei românești și iugoslave mai recente l-ar fi ferit pe autor de această eroare. Planul fortificațiilor, sistemul de construcție, trupele, circulația monetară sînt diferite. Între cele două sectoare sînt aproape 50 de ani diferență în ce privește perioada de construcție. În al doilea rînd nu credem că Banatul poate fi inclus în aceeași situație politică cu teritoriile dintre Tisa—Dunăre și valuri. Impotriva unei asemenea categorisiri stau astăzi o serie de date istorico-arheologice cu valoare mult mai mare decît argumentele lui S. S.: caracterul așezărilor, descoperirile arheologice și mai ales cantitatea și structura circulației monetare. Argumentul bazat pe circulația monetară joacă în această fază a cunoașterii un rol mai mare din cauza lipsei aproape totale a cercetărilor arheologice.

Desigur, pentru o lucrare de valoarea cărții lui S. Soproni, care se ocupă cu o perioadă a istoriei foarte puțin cunoscută și studiată, existența unor semne de întrebare, observații și chiar discuții contradictorii confirmă tocmai interesul stîrnit de lucrare. Prin acest interes deosebit atît în ce privește informarea, cît și concepția de lucru și concluziile, cartea lui S. Soproni se înscrie ca o contribuție valoroasă la istoria militară a Imperiului roman tîrziu.

NICOLAE GUDEA